

# תפילת המנחה עד הערב

על חריזה והיתממות סוגייתית

יצחק רצקר

סוגיית 'תפילת המנחה עד הערב' הממוקמת בדף כז' א-ע"ב במסכתנו מתחלקת לארבע פסקאות מובחנות המשלשלות זו מזו, ועוד פסקה קטנה בסופה. במאמר זה אבקש לתהות על אודות מבנה הסוגיה ומשמעותו, על היחס בינו לבין התוכן הנדון בה, וכן על הציר סמוי השזור בסוגיה, אשר אופן ה'טיפול' לו הוא זוכה מעורר שאלות ותהיות.

## פתיחה

הפסקה הראשונה דנה, כמתבקש, בדברי המשנה עצמה - מהי ההלכה במחלוקת רבי יהודה ורבנן,<sup>1</sup> ומסקנתה סוגרת לכאורה את הדיון במשנה. משם פותחת הפסקה השנייה בהנהגתו של רב להתפלל של שבת בערב שבת, ומתגלגלת לדון באירוע שהתרחש בשולי אותה הנהגה - תפילתו של רב ירמיה מאחורי רב, שאפשרית רק משום שרב ירמיה היה תלמיד חבר של רב. כהשלמה לכך הגמרא מספרת על דו שיח שהיה בין רב ירמיה לרב באותו אירוע, כאשר רב ירמיה שאל 'מי בדלת' ולא 'מי בדיל מר' ומכך למדים שהוא היה תלמיד חבר שלו.

1 'תפילת המנחה עד הערב רבי יהודה אומר עד פלג המנחה' (ברכות פ"ד מ"א).

מתוך כך מגיעה הפיסקה השלישית, שמתגלגלת לדון באותו אירוע שנמצא בשולי השוליים של הסוגיה, האם אכן יש להיבדל ממלאכה כאשר מתפללים של שבת בערב שבת.

פיסקה שלישית זו סוגרת לכאורה את הדיון בכך שהיא מסיקה שיש להיבדל, להפסיק, מן המלאכה. בתוך הדברים עולה כבדרך אגב האפשרות להתפלל של מוצאי שבת בשבת, אמנם כטעות אבל כטעות המועילה בדיעבד.

כאן מגיעה הפיסקה הרביעית שלוקחת את הדיון בתפילה של שבת בערב שבת לעבר שאלת קידוש בערב שבת, וגם מעלה את האפשרות של תפילת מוצאי שבת בשבת לכתחילה.

בסיום הסוגיה, מובאת פיסקה קטנה ומשעשעת קימעה:

אמר רבי זירא אמר רבי אסי אמר רבי אלעזר אמר רבי חנינא אמר רב: בצד עמוד זה התפלל רבי ישמעאל ברבי יוסי של שבת בערב שבת. כי אתא עולא, אמר: בצד תמרה הוה ולא בצד עמוד הוה; ולא רבי ישמעאל ברבי יוסי הוה אלא רבי אלעזר ברבי יוסי הוה; ולא של שבת בערב שבת הוה - אלא של מוצאי שבת בשבת הוה.

מה פשרה של פיסקה זו, ומדוע היא זו החותמת את הסוגיה? לשאלה זו נצטרך לחזור לאחר שנחזור ונעיין במבנה הסוגיה ובהשתלשלותה.

## א. דיון הלכתי טעון

כפי שנוכחנו, הדיון השייך לגוף המשנה הסתיים בפיסקה הראשונה של הסוגיה, ובמסקנה יוצאת הדופן של 'דעבד כמר עבד ודבד כמר עבד'. רובה של הסוגיה הוא אגבי ו'מתגלגל', והוא דן בשאלת 'תפילת שבת בערב שבת'. האמנם? או שמא תפילת שבת בערב שבת היא גופה של סוגית תפילת מנחה עד הערב?

נשוב לפיסקה הראשונה ונעיין בה לפרטיה.

אמר ליה רב חסדא לרב יצחק: התם אמר רב כהנא הלכה כרבי יהודה הואיל ותנן בבחירתא כוותיה, הכא מאי? אישתיק ולא אמר ליה ולא מידי. אמר רב חסדא: נחזי אנן, מדרב מצלי של שבת בערב שבת מבעוד יום - שמע מינה הלכה כרבי יהודה. אדרבה, מדרב הונא ורבנן לא הוּו מצלו עד אורתא, שמע מינה אין הלכה כרבי יהודה! השתא דלא אתמר הלכתא לא כמר ולא כמר, דעבד כמר - עבד, ודעבד כמר - עבד.<sup>2</sup>

נשים לב - רב חסדא אינו שואל בסתם מהי ההלכה, אלא מקדים ומציין שלענין תפילת שחרית נפסקה הלכה כרבי יהודה. לכאורה, בכך רב חסדא מרמז על קשר בין שתי המחלוקות, קשר אפשרי אך לא מוכרח. מדוע הוא אפשרי ומדוע אינו מוכרח? גם בסוגיה לעיל, שדנה ב'עד בכלל או לא עד בכלל', ישנו נסיון סמוי לקשר בין המחלוקות השונות שבמשנה בין חכמים לרבי יהודה. רב חסדא מצביע על הקשר האפשרי מתוך מטרה לכוון את התשובה לחיוב. ההקדמה, איפוא, משמשת מעין 'לחץ סמוי' לפסוק כרבי יהודה.

השתיקה של רב יצחק, ובפרט הדיווח של הגמרא עליה, מרמזת לכאורה על משהו. האם היא שייכת לאותו לחץ הסמוי שהפעיל עליו רב חסדא?

לאור שתיקתו של רב יצחק אומר רב חסדא 'נחזי אנן'. כלומר: 'היות ורב יצחק שותק אין לנו ברירה אלא להתבונן בעצמנו'. מה צורך בהתנצלות זו? אולי התשובה נמצאת באותה 'התבוננות' שרב חסדא מזמן: 'מדרב מצלי של שבת בערב שבת מבעוד יום - שמע מינה הלכה כרבי יהודה'. האם המדובר כאן בהוכחה מן הסוג הרגיל - היינו, שכדי להתפלל של שבת בערב שבת חייב רב לסבור כרבי יהודה? או שמא, ההוכחה הזאת מהווה 'הוכחה מאולצת', כהמשך למאמציו של רב חסדא לקבוע הלכה כרבי יהודה, אפשרות הגיונית ביותר אם

---

2 ברכות כז ע"א.

מניחים שהקשר בין זמנה של תפילת מנחה, ושאלת תפילה של שבת בערב שבת, אינו קשר המובן מאליו.

מהי בכלל 'תפילה של שבת בערב שבת'? קריאה המאפשרת 'השלמות קונספטואליות' תפרש שהכוונה לתפילת ערבית של שבת בזמן פלג המנחה. כך, בצירוף ההנחה הזמנה של תפילת ערבית מתחיל לאחר סוף זמן המנחה, מובנת הוכחתו של רב חסדא מהסיפור שרב סבר כרבי יהודה.

אולם, מבחינה טקסטואלית קשה מאד לקרוא כך. בגמרא לא נזכר הפרט העיקרי - שרב התפלל תפילת ערבית, ובמקום זה נזכר פרט טפל - שרב התפלל 'של שבת'. תיאורטית, משמעות המעשה לפי הקריאה הקודמת הייתה נכונה גם אילו היה מתפלל של חול, כל עוד התפלל את תפילת הערב<sup>3</sup>. קריאה כזאת מחזקת את הרושם שהקשר בין תפילה של שבת בערב שבת, לבין זמנה של תפילת המנחה, קלוש למדי, והוכחתו של רב חסדא אינה משכנעת.

יתכן שיש לקרוא כך גם את דחיית הגמרא לאותה הוכחה: 'אדרבה, מדרב הונא ורבנן לא הוה מצלו עד אורתא, שמע מינה אין הלכה כרבי יהודה'.

בפשטות, כוונת הגמרא לומר שגם אם רב סבר כרבי יהודה, הרי שחכמים אחרים סברו כרבנן, ונמצא שהחלפנו את מחלוקת התנאים במחלוקת האמוראים ושוב עלינו לשאול כמו מי ההלכה, כרב או כרב הונא ורבנן. אבל נראה שמהו במנגינת הסוגיה מוביל לקריאה שונה: 'אם באת להוכיח מרב,

---

3 ניתן להעלות על הדעת סברא, שהמקדים להתפלל תפילת הערב מבעוד יום, מתפלל אותה בנוסח של היום שעומד בו. כפי שהמאחר תפילתו, מתפלל אותה בנוסח של הזמן שעומד בו - מתפלל במוצאי שבת שתיים של חול'. ההשוואה כמובן אינה הכרחית, ומטרתה להצביע על העובדה שנוסח התפילה אינו עיקר העניין כאן.

באותה דרך, ניתן גם להעלות על הדעת שמי שקיבל עליו שבת מבעוד יום, ולא התפלל עדיין מנחה, יתפלל מנחה של שבת, משום שאין סתירה בין הוספה מחול על הקודש לבין העובדה שעדיין יום הוא ויכול להתפלל מנחה. אף אם אין זה נכון לדינא, יש בכך שוב משום המחשה לכך שלומר 'צלי של שבת' אינו זהה ל'התפלל ערבית', כיון שעיקר הסיפור הוא על נוסח התפילה ולא על השתייכותה לזמני היום

אוכיח לך מרב הונא ורבנן להיפך', כלומר: הקשר שאתה עושה, רב חסדא, בין זמן תפילת מנחה לבין תפילה של שבת בערב שבת הוא מאולץ, ומטרתו לחלץ את המסקנה שרב סבר כרבי יהודה; אולם גם זה לא יעלה בידך, משום שלפי אותו קו חשיבה נוכל להוכיח להיפך, מרב הונא ורבנן שלא התפללו עד הערב שהם סוברים כרבנן.

(מהו באמת פשר המילים 'לא הוו מצלי עד אורתא'? האם הייתה להם סיבה להתפלל מבעוד יום והם נמנעו במכוון ממנהג שכזה? האם מדובר על מאורע מסוים? מדוע נזכר שמו של רב הונא במסוים ולא ביחד עם שאר החכמים?)

ומכאן למסקנת הפיסקה: 'השתא דלא אתמר הלכתא לא כמר ולא כמר, דעבד כמר - עבד, ודעבד כמר - עבד'. הביטוי 'לא איתמר הלכתא' מיושב היטב לפירוש שהצענו, משום שמסקנת הדין ודברים בין רב חסדא לסתמא, היא שאין בהנהגותיהם של החכמים בתפילת שבת בערב שבת כל אמירה לגבי ההלכה בזמן תפילת מנחה. יש כאן מעין חזרה על שתיקתו של רב יצחק.

גם ההכרעה ההלכתית המפתיעה והחריגה של 'דעבד כמר עבד' משתלבת בכובד של הסוגיה, הן ממאמציו של רב חסדא לחלץ פסיקה כרבי יהודה (המתבטא בשאלתו הכביכול תמימה אך הטעונה בלחץ סמוי לכיוון מסוים); מדחיית המאמץ המעט מזלזלת על ידי ה'סתמא'; ומשתיקתו (הרועמת?) של רב יצחק. כביכול במחלוקת כל כך טעונה, אי אפשר לומר למי שרוצה לנהוג כרבי יהודה שאין ממש במעשיו. יהי לו (לרב חסדא) אשר לו.

אולם המסתורין שבפיסקה זו נותר כשהיה:

- מהו ההסבר לכובד זה של הדיון, ומה פשר מאמציו של רב חסדא?
- מה עניינה של תפילת שבת בערב שבת, ומה היא שייכת למחלוקת רבי יהודה וחכמים?

## ב. המתח בבית גניבא

מכאן נעבור לפיסקה השניה בסוגיה:

[א] רב איקלע לבי גניבא  
וצלי של שבת בערב שבת,  
והוה מצלי רבי ירמיה בר אבא לאחוריה דרב,  
וסיים רב ולא פסקיה לצלותיה דרבי ירמיה.  
שמע מינה תלת:  
שמע מינה מתפלל אדם של שבת בערב שבת,  
ושמע מינה מתפלל תלמיד אחורי רבו,  
ושמע מינה אסור לעבור כנגד המתפללין.  
מסייע ליה לרבי יהושע בן לוי, דאמר רבי יהושע בן לוי: אסור  
לעבור כנגד המתפללין.  
איני? והא רבי אמי ורבי אסי חלפי! - רבי אמי ורבי אסי חוץ  
לארבע אמות הוא דחלפי.

[ב] ורבי ירמיה היכי עביד הכי? והא אמר רב יהודה אמר רב:  
לעולם אל יתפלל אדם לא כנגד רבו ולא אחורי רבו; ותניא רבי  
אליעזר אומר: המתפלל אחורי רבו, והנותן שלום לרבו, והמחזיר  
שלום לרבו, והחולק על ישיבתו של רבו, והאומר דבר שלא שמע  
מפי רבו - גורם לשכינה שתסתלק מישראל!

[ג] שאני רבי ירמיה בר אבא, דתלמיד חבר הוה.  
והיינו דקאמר ליה רבי ירמיה בר אבא לרב: מי בדלת? אמר ליה:  
אין, בדילנא, ולא אמר, מי בדיל מר.

נתחיל בחלק א. הימצאותו של רב בביתו של גניבא, מחד אין בה כדי לתרום  
לתוכן הסיפור, ומאידך, היא איננה אירוע סתמי. גניבא היה תלמיד חכם אך בעל  
מחלוקת, כפי שמצינו במקום אחר,<sup>4</sup> עד כדי כך שמר עוקבא רצה למסרו

---

4 גיטין לא ע"ב.

למלכות, ולבסוף אכן נתפס על ידם כמסופר.<sup>5</sup> כפי שנראה להלן, האירוע שמתרחש בביתו של גניבא הוא אירוע של מחלוקת טעונה למדי, ובכך אנו שבים לרושם העולה מהפיסקה הראשונה בסוגיה - עומס 'פוליטי' סביב הנדון ההלכתי בסוגיה.

ובכן: רב התפלל תפילה של שבת בערב שבת,<sup>6</sup> ורב ירמיה נעמד והתפלל מאחוריו. הגמרא אינה מספרת איזו תפילה התפלל רב ירמיה, אולם הרושם שעולה מסתימת התלמוד שהייתה זו תפילה של חול, שהרי תפילת השבת של רב היא חריגה מן הסדר. ואם כן, יש כאן משום התרסה: רב ירמיה מעצב את המרחב באופן שתפילת השבת של רב תיראה שלא במקומה, על רקע תפילת החול ה'נורמלית' של רב ירמיה. ובפרט, התפתחות האירוע, כאשר רב נאלץ להמתין לסיום תפילתו של רב ירמיה, התפתחות שרב ירמיה אמור היה לצפות, וסביר להניח שהוא יזם אותה. הנה כי כן, חזרה בשנית לממד הפוליטי שבסוגיה, ממד שאינו זוכה להכרה 'רשמית' של התלמוד.

העובדה שרב לא הפסיק את תפילתו של רב ירמיה (אגב: פשטות הלשון 'הפסיק' משמע, שהיה מצופה מרב לגרום לרב ירמיה להפסיק את תפילתו כדי לאפשר לו לעבור) מתחרזת אף היא על ציר המתח הסמוי. כביכול רב 'בלע' את העלבון בשתיקה בכך שהוא כיבד את מרחב התפילה של רב ירמיה.

ב'שמע מינה תלת' הסתמא מארגנת את הסיטואציה המסובכת והמתוחה לכדי סיפור הרמוני ומסודר:

---

5 שם ז ע"א.

6 הערת אגב: לכאורה, הניסוח הטבעי והמתבקש היה 'איכלע בערב שבת, וצלי של שבת', שהרי ש'בערב שבת' אינו תיאור של הפעולה אלא של הזמן שבו היא התבצעה. נוצר איפוא רושם מעורר פליאה, כאילו ישנו מושג של 'תפילה של שבת בערב שבת'.

1. ממעשהו של רב ניתן ללמוד 'מתפלל אדם של שבת בערב שבת' וממילא אין בכוחו לסתור את הנהגתו של רב;
2. מעשהו של רב ירמיה גם הוא מתפרש על דרך ה'תמימות', כביכול לא היה בו אלא את בעיית 'מתפלל אחורי רבו';
3. העובדה שרב לא הפסיק את תפילתו של רב ירמיה, מתפרשת בהקשר של איסור כללי של 'לעבור כנגד המתפללין'. לא ברור האם 'לעבור' ו'להפסיק' הוא דבר אחד, או שמא הגמרא עונה על שאלה אחרת - מדוע צריך היה רב להפסיק את תפילתו ולא לעבוד כנגדו של רב ירמיה תוך כדי שהוא מתפלל.

ומכאן לחלק ב.

חלק זה של הפיסקה אינו משתלב בה כראוי: אופן הניסוח שלו מעלה כאילו רק כעת מתעוררת שאלת ה'מתפלל תלמיד מאחורי רבו' בעוד ששאלה זו כבר נשאלה קודם ומכוחה הסקנו שמותר לעשות כן. אם ברצון המקשן הנוכחי להקשות סתירה לכך מדברי רב יהודה, עליו לשאול זאת באופן ישיר, כפי המקובל, וכפי הנוסח שנשאלה השאלה מרב אמי ורב אסי: 'איני, והוא אמר רב יהודה אמר רב...'

נראה כאילו חלק זה מהווה 'הדבקה' של יחידה טקסטואלית עצמאית לתוך חסוגיה; כביכול השאלה על הנהגתו של רב ירמיה נשאלה בשני בתי מדרשות, אלא שבעוד שבבית המדרש האחד (ממנו הגיע חלק א של הפיסקה) הנחת היסוד היא שהדבר אפשרי, והשאלה היא רק 'האם אכן מותר לעשות כן', הרי שבבית מדרש השני (חלק ב) השאלה נשאלת מתוך הנחה שהדבר אסור.

ובעיקר - בחלק זה של הפיסקה ישנה מודעות מפורשת יותר למטען הפוליטי של האירוע: המתפלל מאחורי רבו נמצא ביחד עם החולק על ישיבתו של רבו, כבר אין מדובר כאן על חוסר בגינוני כבוד אלא באקט של מחלוקת, של ערעור על סמכותו של הרב. זוהי מודעות לממד ההתרסתי שהיה בתפילתו של רב

ירמיה מאחורי רב. מתוך הבנה כזאת אין מקום לניחותא של 'שמע מינה מתפלל אדם מאחורי רבו'.<sup>7</sup>

עתה ניגש לחלק ג.

מהסוגיה נראה שהתשובה 'תלמיד חבר הוה' אמורה להניח את דעתנו, וכי ההמשך 'והיינו דקאמר ליה' הוא איפוא הוכחה לכך שאכן היחס ביניהם היה של תלמיד חבר ולא תלמיד ממש. אולם לא נראה נכון להתעלם מהעובדה, שהמעשה שהגמרא בוחרת לשבץ כהוכחה - הוא למעשה סצינה נוספת מאותו אירוע ממש. כביכול העורך 'חתך' את הסיפור לשנים, והשאיר את החלק האחרון לסוף הפיסקה, תוך כדי יצירת מצג כביכול לא הובא חלק זה אלא בהקשר שולי ואין הוא חלק מהאירוע המרכזי של הפיסקה.

אם נרצה, יש כאן מוטיב חוזר ונשנה של 'טיפול תמים' ברגעי ה'עומס הפוליטי' המשוקעים בתוך האירוע. טיפול תמים אין משמעו הכחשה והדחקה של העומס הפוליטי, אלא הצפתו באופן מתוחכם ואמנותי, בסוג של אירוניה דקה.

נשים לב מה מתואר באותה סצינה: רב ירמיה שואל את רב 'מי בדלת'. מה כוונת רב ירמיה בכך? יש כאן מרחב פרשני זעיר, משום שניתן לפרש זאת כשאלה 'סקרנית', כאומר 'האם אכן הבדלת את עצמך ממלאכה כפי שההלכה דורשת?', או כשאלה 'מתקיפה', כאומר: 'מדוע התפללת של שבת, האם הבדלת את עצמך ממלאכה?'.

נשוב לסצינה הקודמת, המתוארת בחלק א של הפיסקה: רב התפלל של שבת, רב ירמיה התפלל מאחוריו. רב סיים את תפילתו והמתין לרב ירמיה שיסיים אף הוא. כפי הנראה, כאשר הוא סיים את תפילתו, ונוכח שרב ממתין עליו, הבין

---

7 אגב: זוהי דוגמא נפלאה לאופן שבו עורך הבבלי הדביק קטעים שונים לכדי סוגיה אחת, מבלי לטשטש את עקבות ההדבקה ולנסות לייצר מהם סוגיה אחידה, ומאידך, באופן שהחלקים מתפקדים היטב ביחד והם מהדהדים זה את זה.

רב ירמיה שרב התפלל של שבת, ולכן שאל 'מי בדלת'. הסצינה הזאת משתלבת היטב באוירת ה'תמימות הפוליטית' המאפיינת את הסוגיה: ברובד הסמוי, רב ירמיה ידע היטב שרב התפלל של שבת, ולכן הוא נעמד והתפלל מאחוריו, כהתרסה; אולם ברובד הגלוי אין כאן אלא תפילה תמימה, והתמקמותו מאחורי רב היא אקראית לחלוטין. לכן, כאשר רב ירמיה נוכח שהוא הטריח את רב להמתין עליו, משום שהוא סיים את תפילת שבת - הקצרה - כמה רגעים לפני שרב ירמיה סיים את תפילתו, רב ירמיה מביע פליאה על כך ושואל 'מי בדלת'. שתי המילים האלו נושאות בתוכן תרבות של התנצלות וביקורת סמויה: רב ירמיה, כביכול, 'מופתע' מכך שרב סיים את התפילה מוקדם מהצפוי, שהרי 'אילו היה יודע מכך' ודאי לא היה מטריחו להתפלל מאחוריו. כשסיבת הקדמת התפילה מתחווירת לרב ירמיה, ההפתעה מקבלת ממד נוסף של חידוש הלכתי - רב ירמיה 'לא ציפה' שרב יתפלל של שבת, שהלא ערב שבת עכשיו, ומכאן שאלתו 'מי בדלת', כאומר: מדוע התפללת של שבת? האם שבת אצלך? הבדלת את עצמך ממלאכה?

תשובתו של רב 'אין בדילנא' ממשיכה את הסצינה, בהתגוננות שהיא נושאת בפני התמיהה/הביקורת של רב ירמיה. בכך היא חורגת מעט מהחזות התמימה של התיאור הסוגייתי, שהרי היא אינה חלק מההוכחה שרב ירמיה היה תלמיד חבר של רב. החרیגה הזאת היא הרגע שבו העומס הפוליטי 'מציץ' מבעד חרכי הדיון התלמודי התמים.

חלקה המורכב של הסוגיה, הנע בין דיון תלמודי והלכתי תמים לבין מתח פוליטי סמוי למחצה, מסתיים בשורה אופיינית: 'ולא אמר מי בדיל מר', הנושאת את שני הרבדים באופן חד ומלא. ברובד הגלוי: ההבדל בין שתי הלשוניות הוא בסך הכל גינוני כבוד המתבטאים דרך כינוי הגוף - דיבור בגוף ראשון או שלישי; ברובד הסמוי - כינוי הגוף מייצר מנגינה שונה: השאלה 'מי בדיל מר' היא מבררת, ו'מי בדלת' היא שאלה מתפלאת, מוכיחה, מבקרת. ברובד הזה, אילו היה רב ירמיה תלמיד של רב, כל הסצינה לא הייתה מתרחשת. הוא היה מקבל את הנהגתו של רב, ובוודאי לא היה נעמד להתפלל מאחוריו

בהתרסה, תוך כדי העמדת פני תם, כאילו תפילת השבת של רב מפתיעה ובלתי צפויה.

בכך אנו מסיימים את הציר הפוליטי הסמוי שתחילתו בחלקה הראשון של הסוגיה: החל מהתנסחותו ה'לוחצת' של רב חסדא לפסוק הלכה כרב יצחק, והמשך בשתיקה הרועמת של רב יצחק, בנסיון של רב חסדא לחלץ בכל זאת הלכה כרב יהודה, מהנהגתו של רב להתפלל של שבת בערב שבת, דחית הנסיון על ידי סתם הסוגיה, וההכרעה חסרת התקדים של 'דעבד כמר עבד ודעבד כמר עבד'.

נותר לנו לתהות - מה טיבו של עומס פוליטי זה? מדוע מחלוקת הלכתית תמימה נושאת החובה מתחים שכאלו?

מאפיין נוסף של 'היתממות סוגייתית' הוא האופן בו פסקות הסוגיה מתחרזות בזו אחר זו. הפיסקה העוסקת בסצינת 'בית גניבא' מופיעה כאסוציאציה בחינת 'ראה הלכה ונזכר מעשה', אולם מודעות לרובד הסמוי מובילה להבנה שהסיפור נועד כדי להעמיק את הדיון במטען הפוליטי של הסוגיה.

ועוד היתממות: הפיסקה הראשונה הציבה את תפילתו של רב של שבת בערב שבת מול 'רב הונא ורבנן דלא הוו מצלי עד אורתא' כבעלות ערך שווה ('אדרבה, מדרב הונא ורבנן... שמע מינה אין הלכה כרב יהודה'). הפיסקה השנייה מובילה את הלומד למסקנה שתפילת שבת בערב היא דבר שאין עליו עוררין ('שמע מינה מתפלל אדם של שבת בערב שבת'). העורר היחיד המופיע ברובד הסמוי הוא רב ירמיה, וגם הוא מקבל רושם של 'מנוצח' כאשר רב אומר לו 'אין בדילנא'.

## ג. שאלת מי בדיל: האמנם דיון אסוציאטיבי?

מכאן ברצוני לעבור לפיסקה השלישית בסוגיה ולתהות על חריזתה בסוגייתנו:

הסוגיה משתמשת בקצה החוט של 'אין בדילנא' (שכזכור - מופיע בסוגיה, ברובד הגלוי, בשולֵי דיון שולֵי בתפילתו של רב ירמיה מאחורי רב) כדי לדון בשאלה האם אכן תפילה של שבת בערב שבת מחייבת הבדלה ממלאכה.

ומי בדיל? והאמר רבי אבין: פעם אחת התפלל רבי של שבת בערב שבת, ונכנס למרחץ ויצא ושנה לן פרקין ועדיין לא חשכה! אמר רבא: ההוא דנכנס להזיע, וקודם גזירה הוה. איני? והא אביי שרא ליה לרב דימי בר ליואי לכברויי סלי! - ההוא טעותא הואי. - וטעותא מי הדרא? והא אמר אבין: פעם אחת נתקשרו שמים בעבים, כסבורים העם לומר חשכה הוא, ונכנסו לבית הכנסת והתפללו של מוצאי שבת בשבת, ונתפזרו העבים וזרחה החמה, ובאו ושאלו את רבי, ואמר: הואיל והתפללו - התפללו! - שאני צבור, דלא מטרחינן להו.

אופן החרוזה הוא אכן 'מתגלגל' ועושה רושם אסוציאטיבי לחלוטין. אולם התבוננות בשאלה הנידונה בפיסקה זו מעורר תהיה, שמא הנידון - האם תפילת שבת בערב שבת מחייבת בידול ממלאכה - שייך לשאלה המרכזית של הסוגיה - הלכה כרב יהודה או לא. כלומר: האם האפשרות להתפלל של שבת בערב שבת מתקשרת להלכות תפילה, וממילא יש בכוחה להכריע בשאלה האם הלכה כרבי יהודה או שנושאה הוא הדיון על הקדמת השבת, של הוספה מחול על הקודש, שכלל לא קשור לשאלת התפילה.

אולי יש בכך משום נסיון להחזיר את הויכוח אודות האפשרות להתפלל של שבת בערב שבת, הויכוח שהופיע בתחילת הסוגיה ו'הושתק' בהמשכה.

המשא ומתן שמרכיב את פסקה זו, גם הוא עושה רושם מלאכותי מעט. תיאורו של רבי אבין על 'סדר היום' של רבי בשעות הסמוכות לשבת, עושה רושם פשוט של הרחקה מושגית (כלומר, ה'הספקים' שנדחסים לתוך הזמן שבין התפילה לבין כניסת השבת, מבטאים חוסר תלות רעיוני בין הדברים, ולא רק כרונולוגי) של תפילת שבת מהשבת עצמה, ורצון להדגיש עד כמה הייתה התפילה משוקעת בתוך ה'חוליות' של ערב שבת. דחיית ההוכחה מרבי אבין 'בנכנס

להזיע וקודם גזירה' נראית מאולצת, ובאופן ניסוחה נראה שאין כאן כוונה להסתיר את האילוץ.

רושם כזה עולה גם מהדיון סביב היתור של אביי 'לכברויי סלי': הן הדחיה של 'בטעות' והן ההתעקשות על כך שטעות חוזרת - למרות שנאמר בברייתא להיפך - בטענת 'שאני ציבור דלא מטרחינן להו'.

המתח בין הצדדים של 'בדיל' ו'לא בדיל' אמור, באופן כלשהו, להיות חלק מהמתח סביב עצם אפשרות התפילה של שבת בערב שבת, וסביב מחלוקת רבי יהודה ורבנן לגבי זמן תפילת המנחה. על רקע זה ניתן לחזור ולקרוא את הדיון הקצר בין רב ירמיה לרב 'מי בדלת? אין בדילנא' ככזה המכיל את שתי המתרחקות כמתרחקות אחת: רב ירמיה מתפלא על תפילת שבת בערב שבת וחושד את רב בכך שעשה זאת בלא להיבדל ממלאכה, ורב מתגונן מהחשד הזה.

סיום עיסוקנו בפיסקה זו יתקיים תוך כדי מעבר לפיסקה הבאה, המתחילה בדברי רבי חייא בר אבין: 'רב צלי של שבת בערב שבת, רבי יאשיה מצלי של מוצאי שבת בשבת'. האפשרות של להתפלל של מוצאי שבת בשבת הופיעה כבר בסוף הפיסקה הקודמת, אך שם מדובר בתפילה בטעות, ואילו כאן היא כבר 'לכתחילה'. בהתחשב באופי המיוחד של חריזת הפיסקאות בסוגיתנו, נראה שגם כאן מדובר בהתפתחות מכוונת. תפילה של מוצאי שבת בשבת נראית אבסורדית, ובמובן מסוים היא מציבה את האבסורד שבתפילת שבת בערב שבת. כל זה כמובן על הרקע של הדיון סביב הבדילה ממלאכה בערב שבת - הלא אין אפשרות להקביל זאת למתרחש במוצאי שבת.

הדיון של הגמרא סביב 'אומר קדושה על הכוס' / 'אומר הבדלה על הכוס' מוביל להבנה שגם הקידוש וההבדלה הנאמרים בתפילת השבת / מוצאי השבת<sup>8</sup> אינם שייכים בהכרח לבדילה ממלאכה, ושוב אנו חוזרים לשאלת ה'מי בדיל'.

החלק המסיים של הסוגיה מעורר הרמת גבה ומשאיר אותנו ללא מסקנה ברורה:

אמר רבי זירא אמר רבי אסי אמר רבי אלעזר אמר רבי חנינא אמר רב: בצד עמוד זה התפלל רבי ישמעאל ברבי יוסי של שבת בערב שבת.

כי אתא עולא, אמר: בצד תמרה הוה ולא בצד עמוד הוה, ולא רבי ישמעאל ברבי יוסי הוה אלא רבי אלעזר ברבי יוסי הוה, ולא של שבת בערב שבת הוה אלא של מוצאי שבת בשבת הוה.

הפתיחה בתיאור שלשלת מסירה של חמשה דורות על הסיפור והמשכה במסורת אחרת המובאת ללא שום תיאור השתלשלות, וכן הפערים השוליים בין המסורות, כנראה מבטאים משהו השייך לממד הפוליטי של הסוגיה. אולם, בתוך שלשת הפערים (תמרה ולא עמוד; ר' אלעזר ברבי יוסי ולא ר' ישמעאל ברבי יוסי; של מוצאי שבת בשבת ולא של שבת בערב שבת) ראוי לשים לב להבדל בין השנים הראשונים לבין השלישי: הפערים הטכניים, הרושם המכוון שבהם לנוקדנות קיצונית בפרטי הסיפור, לעומת הפער המהותי בין 'של שבת למוצאי שבת', עושה רושם שגם ההבדל בין 'של שבת בערב שבת' לבין 'של מוצאי שבת בשבת' הוא הבדל זניח ובלתי חשוב. כך, אולי למול דעות הרואות בו הבדל מהותי, כזה האמור לעלות מתוך הדרישה להיבדל ממלאכה.

\*\*\*

8 אגב: ההנחה הפשוטה של הגמרא שהמתפלל של מוצאי שבת בשבת כבר אמר הבדלה, ממשיכה את הרושם שהועלה בראשית המאמר, שתפילה של שבת / מוצאי שבת היא 'בנוסה של שבת' / מוצאי שבת.

קשה לקבוע האם אופן ניתוח כזה של סוגיה מועיל להבנת התוכן שלה: אני רוצה להאמין שכן, אבל גם אם לא - המטרה העיקרית הייתה ונשארה עצם ניתוחה של הסוגיה והצבעה על האופן המתוחכם בו היא ערוכה, המתבטא בשלשה מוטיבים שונים:

א. שמירה על דיון הלכתי 'נקי' תוך עמעום המתח החבוי בו. עמעום, אך לא השתקה.

ב. חריזת הפיסקאות במצג אסוציאטיבי, מתגלגל, המחביאה את הדיון המהותי שביניהם.

ג. הדבקת פיסקאות שונות, מקבילות, לדיון אחד, השומרת אף היא על רושם של דיון רציף ומעמעמת (אך לא משתיקה) את הקוטביות שביניהם.